

11. Інформація про стан та проблеми функціонування єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.mns.gov.ua/content/program_KMU_inform.html

12. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 році [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.mns.gov.ua/files/prognoz/report/2011/8_2011.pdf

13. Про Концепцію Цивільної оборони України : Постанова Верховної Ради України від 28 жовт. 1992 р. № 2746-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. - 1992. - № 47. - Ст. 649.

14. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 26 берез. 1999 р. № 284/99 // Офіц. вісн. України. - 1999. - № 13. - Ст. 510.

15. Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 1998 р. № 1198 // Офіц. вісн. України. - 1998. - № 31. - Ст. 1175.

16. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1809-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. - 2000. - № 40. - Ст. 337.

Геннадій Марушевський,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії
і методології державного управління НАДУ

Досвід інституціалізації державного управління збалансованим розвитком у країнах ЄС

У статті здійснюється аналіз досвіду країн ЄС з інституціалізації державного управління збалансованим розвитком і вносяться пропозиції щодо удосконалення інституційної бази збалансованого розвитку в Україні.

Ключові слова: державне управління, збалансований розвиток, ЄС, національні стратегії збалансованого розвитку, індикатори збалансованого розвитку, участь заінтересованих сторін.

The EU experience in establishment of sustainable development governance institutions is analysed. The proposals for improving the institutional framework of sustainable development in Ukraine are made.

Key words: public administration, governance, sustainable development, EU, national sustainable development strategy, indicators of sustainable development, stakeholder involvement.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значним зростанням антропогенного тиску на природу. Загострення екологічних проблем змушує переглянути модель розвитку суспільства. Це означає, що екологічні проблеми з розряду науково-теоретичних переходять у пріоритети міжнародної та національної політики й управління. У міжнародній політиці відбувається перехід від суто економічної парадигми до парадигми збалансованого (еколого-соціо-економічного) розвитку. Концепція збалансованого розвитку набула провідного статусу в міжнародній політиці після Конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) і знайшла відображення в прийнятому на конференції "Порядку денному на XXI століття". Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток "повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співробітництва" [1, с. 8].

З політичного та управлінського погляду ідеальна соціальна та демократична держава має бути також і природозберігаючою. Тому вже сьогодні виникає потреба у створенні законодавчого поля та відповідної системи державного управління збалансованим розвитком. Перехід до збалансованого розвитку залежить від практики належного врядування, зокрема від ефективною реалізації національної стратегії збалансованого розвитку, яка інтегрує прийняття рішень в економічній, екологічній та соціальній сферах, а також від створення належної інституційної бази збалансованого розвитку.

У 1992 р. на конференції в Ріо-де-Жанейро Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях збалансованого розвитку. Свою прихильність до принципів збалансованого розвитку Україна підтвердила в 2002 р. у Йоганнесбурзі на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку та в червні 2012 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН зі збалансованого розвитку "Ріо+20". Разом з тим Україна залишається однією з небагатьох країн Європи, де відсутні такі важливі стратегічні документи, як Національна стратегія збалансованого розвитку та Національний план дій зі збалансованого розвитку. Система державного управління розвитком в Україні потребує модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління збалансованим розвитком присвячені праці таких зарубіжних учених, як В. Далал-Клейтон, Ю.М. Данилов-Данильян, Ф.Д. Демидов, Р.Кемп, А.Наям, І.Ністрой, Л.Пінтер, А.Л.Романович, Д.Свонсон, А.Д.Урсул. Ці питання також активно обговорюються на різноманітних міжнародних форумах і робочих зустрічах. В ЄС створені дві мережі для моніторингу та огляду національних стратегій збалансованого розвитку: мережа державних посадових осіб, які працюють у сфері збалансованого розвитку (ESDN) [2] і мережа незалежних консультативних рад з питань довкілля та збалансованого розвитку (EEAC). В Україні проблеми переходу до збалансованого розвитку досліджують Б.В.Буркинський, О.О.Веклич, М.З.Згуровський, В.П.Кухар,

С.А.Лісовський, Л.Г.Мельник, Л.Г.Руденко, М.А.Хвесик, Є.В.Хлобистов, А.Г.Шапар. Проблематика управління суспільним розвитком, у тому числі збалансованим, розглядалась у працях таких учених, як О.Ю.Бобровська, Р.В.Войтович, В.С.Загорський, А.В.Ліпенцев, Е.М.Макаренко, А.М.Михненко, С.М.Серьогін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Залишаються малодослідженими питання вивчення зарубіжного досвіду державного управління збалансованим розвитком, використовуючи який Українська держава зможе краще виконувати свої міжнародні зобов'язання у сфері збалансованого розвитку та ефективніше реалізувати принципи збалансованого розвитку в управлінській діяльності.

Метою статті є дослідження досвіду країн Європейського Союзу з інституціалізації державного управління збалансованим розвитком та вироблення пропозицій щодо удосконалення інституційної бази збалансованого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стосовно збалансованого розвитку Європейський Союз взяв на себе рішучі зобов'язання. Принцип збалансованого розвитку було закріплено в установчих договорах ЄС. Зокрема, Амстердамський договір (Договір про ЄС, 1997) проголошує серед цілей ЄС досягнення "гармонійного, збалансованого і стабільного розвитку економічної діяльності" [3, ст. 2]. Отже, починаючи з 1997 р. збалансований розвиток є фундаментальною та всеосяжною метою ЄС.

У червні 2001 р. Європейська Рада схвалила в Гетеборзі "Стратегію збалансованого розвитку ЄС". Збалансований розвиток було визначено ключовим принципом усіх політик ЄС. Згідно з цим принципом будь-яка галузева політика має розроблятися так, щоб вона враховувала економічний, соціальний та екологічний аспекти розвитку, а досягнення цілей в одній зі сфер політики не стримувало прогресу в іншій. Збалансований розвиток мусить бути головною метою регулювання питань у всіх сферах суспільного життя.

Разом з тим несприятливі тенденції, пов'язані зі зміною клімату, загрозамися для здоров'я населення, бідністю, соціальною ізоляцією, незбалансованими моделями споживання й виробництва та відсутністю інтегрованого підходу до розроблення політики, а також розширення ЄС призвели до необхідності перегляду стратегії. У червні 2006 р. Європейська Рада ухвалила "Оновлену стратегію збалансованого розвитку ЄС" [4]. У цій стратегії визначено 7 ключових проблем і відповідних цілей:

- зміна клімату й чиста енергія;
- збалансований транспорт;
- збалансоване споживання та виробництво;
- збереження природних ресурсів та управління їх використанням;
- охорона здоров'я;

- соціальне залучення, демографія та міграція;
- глобальна бідність і виклики у сфері збалансованого розвитку.

Більшість національних стратегій збалансованого розвитку були підготовлені раніше ніж "Стратегія збалансованого розвитку ЄС" (табл. 1). Реалізація цих стратегій потребує належної системи державного управління.

Таблиця 1

Підготовка національних стратегій збалансованого розвитку в деяких країнах Європи

Країна	Рік прийняття (перегляду)	Країна	Рік прийняття (перегляду)
Австрія	2002	Норвегія	2002 (2011)
Велика Британія	1994 (1999, 2005)	Польща	2000
Греція	2002	Португалія	2007
Данія	2002	Румунія	1999 (2008)
Естонія	2005	Сербія	2008
Ірландія	1997	Словаччина	2001
Ісландія	2002 (2009)	Словенія	2005
Іспанія	2007	Угорщина	2007 (2012)
Італія	2002	Фінляндія	1998 (2006)
Кіпр	2007 (2010)	Франція	2003 (2006, 2010)
Латвія	2010	Хорватія	2009
Литва	2003 (2009, 2011)	Чехія	2004 (2010)
Люксембург	1999 (2010)	Чорногорія	2007
Мальта	2007	Швейцарія	1997 (2002, 2008, 2012)
Нідерланди	2003	Швеція	1994 (2004, 2006)
Німеччина	2002 (2008, 2012)		

На національному рівні складовими державного управління збалансованим розвитком є: 1) лідерство та горизонтальна координація; 2) вертикальна координація (взаємодія з Європейською комісією та регіонами); 3) участь заінтересованих сторін; 4) оцінка та огляд; 5) визначення індикаторів і моніторинг [2; 5; 6].

1. *Лідерство та горизонтальна координація.* Структура управління в країнах ЄС має галузевий характер. За реалізацію певної політики (економічної, енергетичної, транспортної, сільськогосподарської тощо) відповідають галузеві міністерства і відомства. Для інтеграції трьох складових збалансованого розвитку необхідно створювати механізми координації та узгодженості галузевих політик, механізми інтегрованого управління. Це стосується й законодавчої гілки влади, оскільки парламентські комітети в основному створюються за галузевим принципом. Потреба в координації галузевих політик зумовлює необхідність лідерства державного сектору в ініціюванні та реалізації політики збалансованого розвитку. В багатьох країнах ЄС саме уряди (і лише у кількох випадках парламенти) виступили ініціаторами розроблення національних стратегій збалансованого розвитку.

Успіх у реалізації принципів збалансованого розвитку багато в чому залежить від політичних зобов'язань уряду країни, добре функціонуючих державних інституцій та налагодження координації між різними міністерствами та відомствами. У країнах ЄС створені міжвідомчі координаційні комітети зі збалансованого розвитку, які забезпечують інтеграцію галузевих програм і планів. У цих країнах визначена державна установа, яке несе відповідальність за реалізацію збалансованого розвитку.

У багатьох країнах ЄС відповідальність за збалансований розвиток традиційно покладається на Міністерство охорони довкілля, оскільки політика збалансованого розвитку виникла як продовження та розширення екологічної політики. Міністерство охорони довкілля здійснює роботу в напрямі впровадження принципів збалансованого розвитку або безпосередньо, або опосередковано (через координаційний комітет, яке воно курує). Це справедливо для таких країн, як Австрія, Данія, Греція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди та Велика Британія.

Іншою позитивною практикою є надання повноважень із загальної координації з питань збалансованого розвитку прем'єр-міністру країни. Це дає можливість впливати на розв'язання конфліктів між галузевими міністерствами. Зокрема, в Німеччині відповідальність покладається на Федеральну канцелярію. З 2000 р. у ФРН діє Комітет державних секретарів зі збалансованого розвитку, або "зелений кабінет". Це вважається одним із ключових факторів успіху для стратегії збалансованого розвитку, оскільки канцелярія має достатньо повноважень, щоб запобігти тенденціям деяких міністрів дбати лише про галузеві політики та відмовлятися від узгоджених цілей стратегії збалансованого розвитку. У Франції, Фінляндії та Португалії відповідальність за національні стратегії збалансованого розвитку також покладається на офіс прем'єр-міністра, щоб домогтися максимальної узгодженості дій.

Ще один підхід полягає в покладанні відповідальності за національну стратегію збалансованого розвитку на міністерство фінансів, яке може гарантувати, що стратегічний менеджмент буде пов'язаний із фінансуванням пріоритетів національної стратегії. Зокрема, у Норвегії відповідальність за впровадження національної стратегії збалансованого розвитку покладається на Міністерство фінансів. В Італії Міжвідомчий комітет з економічного планування, який відповідає за збалансований розвиток, очолює міністр економіки та фінансів.

2. *Вертикальна координація.* До перегляду "Стратегії збалансованого розвитку ЄС" у 2006 р. зв'язок цієї стратегії з національними стратегіями збалансованого розвитку був слабким. Європейська Комісія не враховувала національні стратегії збалансованого розвитку при підготовці проекту Стратегії в Гетеборзі, а національні уряди зосереджували свою увагу на національному аспекті. "Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС" перед-

бачає, що члени ЄС раз на два роки мають готувати доповідь про те, як виконуються пріоритети європейської стратегії.

Велике значення для розроблення та реалізації національної стратегії збалансованого розвитку має взаємодія між центральними та регіональними й місцевими органами влади. Основні стратегічні цілі та завдання мають бути визначені на центральному рівні, а на регіональному рівні має здійснюватися більш детальне планування, реалізація стратегії та моніторинг її виконання.

Значну увагу вертикальній координації на регіональному рівні приділяють, зокрема, Швеція та Фінляндія. У Швеції регіональна влада брала участь у підготовці національної стратегії збалансованого розвитку. У Фінляндії близько 80% муніципалітетів розробили "Місцевий порядок денний на XXI століття", а Швеція у 1990-х рр. виділила кошти на розроблення місцевих стратегій збалансованого розвитку.

3. *Участь заінтересованих сторін.* Залучення заінтересованих сторін - це фундаментальний принцип збалансованого розвитку і, відповідно, надзвичайно важливий аспект державного управління збалансованим розвитком. Важливість цього принципу пов'язана не лише з необхідністю широкої підтримки національних стратегій збалансованого розвитку, а й зі складністю самої проблеми інтеграції трьох складових розвитку. Для належного управління збалансованим розвитком та залучення заінтересованих сторін у країнах ЄС створюються національні урядові та неурядові ради зі збалансованого розвитку, а також проводяться консультації з громадськістю (табл. 2).

Таблиця 2

Участь заінтересованих сторін у державному управлінні збалансованим розвитком

Тип участі	Країна (управлінська структура)
Національні урядові ради за участі заінтересованих сторін	Ірландія - Національна стратегія партнерства зі збалансованого розвитку; Німеччина - Зелений кабінет (Комітет державних секретарів зі збалансованого розвитку); Фінляндія - Фінська національна комісія зі збалансованого розвитку; Чехія - Урядова рада зі збалансованого розвитку; Швейцарія - Форум з питань збалансованого розвитку
Неурядові консультативні національні ради заінтересованих сторін	Бельгія - Федеральна рада зі збалансованого розвитку; Велика Британія - Комісія зі збалансованого розвитку; Німеччина - Німецька рада зі збалансованого розвитку; Португалія - Рада з довкілля та збалансованого розвитку; Словаччина - Робоча група з питань збалансованого розвитку; Франція - Національна рада зі збалансованого розвитку
Лише спеціальні консультації	ЄС - консультації з розгляду Стратегії збалансованого розвитку (було внесено більше 1100 пропозицій); Норвегія - громадське обговорення Національного плану дій зі збалансованого розвитку

Наприклад, у Німеччині створені три ради зі збалансованого розвитку:

1) вищим координаційним органом з питань збалансованого розвитку є Комітет державних секретарів зі збалансованого розвитку (створений у 2000 р.), який складається з державних секретарів з усіх міністерств. Головою комітету є голова Федеральної канцелярії Німеччини;

2) парламентська консультативна рада зі збалансованого розвитку (створена в 2004 р.), яка здійснює парламентську підтримку Національної стратегії збалансованого розвитку;

3) Німецька рада зі збалансованого розвитку (створена в 2001 р.) є незалежним органом і складається з 15 членів, які є представниками промисловості, екологічних громадських організацій, спілок споживачів, громадських організацій із питань розвитку, церков, профспілок, наукових установ і засобів масової інформації.

У Чеській Республіці Урядову раду зі збалансованого розвитку очолює прем'єр-міністр. Функції виконавчого віце-голови ради виконує Міністр охорони довкілля. Міністр промисловості й торгівлі та Міністр праці і суспільних відносин є віце-співголовами ради. До складу ради, крім представників центральних органів влади, входять представники громадських організацій, наукових установ, соціального сектору та місцевих органів влади.

4. *Оцінка та огляд.* Національні стратегії збалансованого розвитку не є статичними планами. Їх потрібно постійно адаптувати, щоб враховувати проблеми, які виникають у процесі виконання стратегій, а також орієнтуватися на нову інформацію, нові технології, політичну доцільність і економічну ефективність. Рух у напрямі збалансованого розвитку часто розглядають як процес навчання, який потребує постійного осмислення та оновлення. Тому важливим фактором виконання й удосконалення стратегій є їх періодична оцінка та огляд прогресу.

Наприклад, уряд Німеччини вперше повідомив про виконання національної Стратегії збалансованого розвитку в 2004 р. Доповідь містила інформацію про 21 завдання та відповідні показники, які були розроблені, щоб кількісно оцінити прогрес у напрямі збалансованого розвитку. У жовтні 2008 р. і лютому 2012 р. були підготовлені та офіційно схвалені друга і третя доповіді. У них детально описується державна політика щодо збалансованого розвитку та робиться наголос на державному управлінні збалансованим розвитком. Зазначені доповіді доповнюються доповідями про показники збалансованого розвитку Німеччини, які Федеральне статистичне управління готує кожних два роки. Слід зазначити, що для національних показників збалансованого розвитку застосовуються символи, які використовуються Євростатом для показників європейської стратегії.

Іншим прикладом може бути досвід Швейцарії. З моменту прийняття національної Стратегії збалансованого розвитку на 2008-2011 рр. були

опубліковані дві щорічні доповіді (у 2009 і 2010 р.). У 2010 р. було також проведене зовнішнє оцінювання національної стратегії збалансованого розвитку (результати опубліковані в 2011 р.). Швейцарія розробила методiku оцінки політичних проектів з точки зору збалансованого розвитку [7]. У рамках цієї методики були розроблені керівні принципи оцінки збалансованості для федеральних відомств та інших заінтересованих сторін.

5. *Визначення індикаторів і моніторинг.* Розроблення та застосування цільових показників і кількісних індикаторів може суттєво допомогти уникнути розбіжностей між цілями та завданнями національної стратегії збалансованого розвитку й тим, наскільки повно вони реалізуються на практиці. Статистичні дані та індикатори допомагають визначити та оцінити розбіжності й компроміси між економічною, соціальною та екологічною складовими збалансованого розвитку.

Наприклад, у Чеській Республіці для оцінки окремих стратегічних цілей використовується 47 показників. У 2006, 2007 і 2009 р. були підготовлені звіти на основі набору агрегованих показників (близько 35). Ці показники стосуються трьох складових збалансованого розвитку, які доповнені трьома додатковими сферами діяльності (дослідження та освіта, європейські й міжнародні зв'язки та належне врядування).

В Австрії у 2006 р. була розроблена двокомпонентна модель: "людина/суспільство" та "довкілля", яка містить 82 індикатори. Звіти на основі моніторингу цих індикаторів були опубліковані в 2007, 2009 та 2011 р.

Незважаючи на особливу гостроту екологічних, економічних і соціальних проблем, концепція збалансованого розвитку не набула достатнього поширення в Україні, а ухвалені на найвищому міжнародному рівні документи не знайшли належного відображення в інституційному розвитку.

Ще в 1997 р. було створено Національну комісію зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра, але в 2003 р. її діяльність було припинено. У 2009 р. з метою сприяння органам виконавчої влади в діяльності, пов'язаній із забезпеченням збалансованого розвитку, постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня № 997 було створено Національну раду зі сталого розвитку України, яку очолює прем'єр-міністр. Проте цей орган так і не став центром розроблення та впровадження національної політики збалансованого розвитку [8]. Тому інституційні рамки збалансованого розвитку потребують зміцнення.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України політика збалансованого розвитку у сфері нормативно-правового, інституційного та інформаційно-аналітичного забезпечення має базуватися на таких стратегічних пріоритетах:

- розроблення, ухвалення та впровадження Національної стратегії збалансованого розвитку та Національного плану дій зі збалансованого розвитку;

- здійснення інституційної модернізації системи державного управління у сфері збалансованого розвитку на національному рівні, зокрема через надання повноважень щодо координації економічної, соціальної та екологічної складових збалансованого розвитку державній установі, відповідальній за реалізацію збалансованого розвитку;

- створення інституту кваліфікованих експертів для регулярного проведення аналізу державної політики збалансованого розвитку;

- розроблення та впровадження системи показників збалансованого розвитку;

- організація системи моніторингу за ключовими показниками стану довкілля, населення і господарства;

- створення інформаційно-аналітичних центрів зі збалансованого розвитку;

- підготовка та видання "Національної доповіді про збалансований розвиток України", яка включатиме інформацію про показники збалансованості розвитку.

Висновки. У результаті вивчення зарубіжного досвіду було з'ясовано, що стосовно збалансованого розвитку Європейський Союз і країни-члени взяли на себе рішучі зобов'язання. Розроблені "Стратегія збалансованого розвитку ЄС" та національні стратегії збалансованого розвитку. У країнах ЄС створені урядові структури та неурядові консультативні ради національних заінтересованих сторін, які здійснюють реалізацію принципів збалансованого розвитку. Ці структури несуть відповідальність за виконання таких функцій управління збалансованим розвитком: лідерство, горизонтальна координація (між галузевими міністерствами), вертикальна координація (між регіонами та з ЄС), участь заінтересованих сторін, оцінка й огляд прогресу, застосування індикаторів збалансованого розвитку та здійснення моніторингу виконання стратегій збалансованого розвитку.

В Україні інституційні рамки збалансованого розвитку потребують зміцнення. Це особливо актуально з огляду на євроінтеграційні прагнення України.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні механізму оптимізації системи державного управління збалансованим розвитком в Україні на основі врахування досвіду країн ЄС.

Список використаних джерел

1. Програма дій "Порядок денний на XXI століття" : пер. з англ. - К. : Інтелсфера, 2000. - С. 8.

2. European Sustainable Development Network (ESDN) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.esdn.eu/>

3. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січ. 2005 р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017

4. Renewed EU Sustainable Development Strategy. - 2006. - 29 p. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/eussd/>

5. Niestroy I. Sustainable Development Governance Structures in the European Union / Ingeborg Niestroy // Institutionalising Sustainable Development. - Paris : OECD, 2007. - Chapter 5. - P. 67-88 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.oecd-ilibrary.org/environment/institutionalising-sustainable-development_9789264019096-en

6. Swanson D. Governance Structures for National Sustainable Development Strategies: Study of Good Practice Examples / Darren Swanson, Laszlo Pinter. - IPSD, 2006. - 40 p. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.iisd.org/publications/pub.aspx?pno=808>

7. Sustainability assessment: Guidelines for federal agencies and other interested parties. - Switzerland : Federal Office for Spatial Development, 2008. - 56 p.

8. Заєць І. Про інституційне забезпечення сталого розвитку України / Іван Заєць // Відп. економіка. - 2010. - № 3. - С. 32-35.

Тарас Ринковий,

*здобувач кафедри політичної аналітики
та прогнозування НАДУ*

Управлінські технології в контексті діяльності органів державної влади

У статті проаналізовано основні тенденції застосування управлінських технологій у політичній сфері та діяльності органів державної влади.

Ключові слова: політичні технології, управлінські технології, державне управління, державна влада.

In this article the author analyses the major trends of political technologies on political sphere and government institutions activities.

Key words: political technologies, public service, political sphere.

Постановка проблеми. Необхідність чіткого розуміння та використання політичних технологій (від грец. мистецтво, майстерність) на сучасному етапі державотворення очевидна. Сучасний світ глобалізований та швидко змінюється і Україна, перебуваючи в ньому в стані постійної конкурентної боротьби, не має права на помилки і пасивно спостерігати за світовими процесами. Протягом останніх років спостерігається неефективність застосування політичних технологій і, як результат - програні газові, інформаційні війни тощо.

Якщо вести мову про інформаційні війни проти України, то варто подбати про адекватні дії у відповідь. Тут доцільно навести приклад так зва-